

УДК 640.41 : 330.33.012

Галасюк С.С., Гусєва О.В.

ПРЕЦЕДЕНТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ГОТЕЛІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано нормативно-правові акти загальнодержавного та регіонального рівня на предмет трактування понять «малий готель» і «мале готельне підприємство». Пропоноване визначення терміну «малий готель» та обґрунтовано доцільність його застосування в діяльності індивідуальних засобів розміщення.

Ключові слова: *малі готелі, малі готельні підприємства, колективні й індивідуальні засоби розміщення, нормативно-правові акти.*

Систематизуючи регуляторні акти про засоби розміщення туристів в Україні нами було встановлено, що жоден нормативно-правовий документ чинного на національному рівні законодавства не виокремлює дані заклади з точки зору ємкості їх номерного фонду. Однак у практиці ведення готельного бізнесу існують засоби розміщення різної місткості, у тому числі малої, які набули значного розповсюдження у даний час. Європейський досвід свідчить, що саме так звані «малі готелі» становлять 75-85% загальної кількості готельних підприємств та забезпечують обслуговування приблизно 40% туристопотоку. В Україні теж спостерігається тенденція щодо створення готелів з малим номерним фондом, однак неврегульованість їх правового статусу в законодавчих документах держави нівелювала спроби узаконити їх діяльність на регіональному рівні.

Пошуком рішення щодо надання офіційного статусу малим готелям у нашій країні активно займаються фахівці спеціально створеної «Асоціації малих готелів і апартamentів України». На регіональному рівні України впродовж останніх років були здійснені спроби упорядкування термінології по засобах розміщення малої місткості (готелів, мотелів, пансіонатів), зокрема в АР Крим та м. Києві. Однак у науковій літературі ще не набагато вчених присвячують свої роботи питанням із нормативно-правового забезпечення функціонування малих готелів. Проте, варто відмітити, що авторами даної статті продовжено дослідження проблем, пов'язаних з правовим статусом малих готелів, започатковане у попередніх наукових публікаціях [1 - 5].

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів загальнодержавного та регіонального рівня на предмет трактування понять «малий готель» і «мале готельне підприємство», визначення терміну «малий готель» та обґрунтування доцільності його застосування в діяльності індивідуальних засобів розміщення.

В Україні, починаючи з 2006 року, впроваджений в дію «Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)», згідно з яким проведена чітка грань між колективними й індивідуальними засобами розміщення туристів. Межею для віднесення засобів розміщення до тої або іншої групи є певна кількість місць (у даному випадку – 10), призначених для ночівлі. Таким чином, до групи колективних віднесені «засоби розміщення загальною кількістю місць 10 або більше, в яких надають місце для ночівлі в кімнаті чи іншому приміщенні і за які справляється плата за встановленими цінами» [6]. Індивідуальним засобом розміщення вважається «житло, в якому за плату або безоплатно надається обмежена кількість місць (менш як 10)» [6].

Слід зазначити, що усі заклади, ємкість яких перевищує 10 місць для організації ночівлі, вважаються колективними засобами розміщення; їх власники або орендарі повинні зареєструватися в державній адміністрації як суб'єкти підприємницької

діяльності (у вигляді юридичної або фізичної особи – СПД), а також надавати у встановлений законодавством термін комплект документів податкової та статистичної звітності, затвердженої для даного виду діяльності. З іншого боку, усі заклади, ємкість яких менше ніж 10 місць (тобто від 1 до 9 включно), вважаються індивідуальними засобами розміщення; їх власники або орендарі не підлягають реєстрації як суб'єкти підприємницької діяльності, однак вони також повинні проваджувати облік – за спрощеною методикою, розробленою місцевими органами виконавчої влади в сфері туризму: вести книгу реєстрації, в якій зазначаються паспортні дані туристів, дата їх прибуття й від'їзду, вартість наданих послуг. Таким чином, власники індивідуальних засобів розміщення (дач, вілл, котеджів, квартир тощо) не здають у повному обсязі звіт, передбачений для колективних засобів розміщення, однак вони зобов'язані подавати в органи державної податкової інспекції щорічну декларацію про доходи, одержані від надання послуг з тимчасового розміщення [6].

Метою прийняття «Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» є детінізація ринку індивідуальних засобів розміщення України. У результаті введення Порядку № 297 кількість фізичних осіб-підприємців, що надають послуги з тимчасового проживання, за короткий термін була збільшена у 5,3 рази за рахунок реєстрації власників індивідуальних засобів розміщення в якості СПД. Згідно з даними колишньої Державної служби туризму і курортів, їх чисельність становила 1 тис. 53. Але, беручи до уваги той факт, що на готельному ринку України існує велика кількість не облікованих дач, вілл, садиб, котеджів (тобто засобів розміщення малої місткості), розташованих у найбільш рецептивних регіонах країни, дана цифра не відповідає дійсності. Цей висновок можна проілюструвати за допомогою офіційних даних. Так, готелями та іншими місцями для тимчасового проживання, до складу яких включені саме готелі, мотелі, кемпінги, молодіжні турбази та гуртожитки для приїжджих, за 2009 рік обслуговано 3,6 млн. осіб [7, с. 501]. За той же період часу послугами санаторно-курортних та оздоровчих закладів скористалися 3,1 млн. осіб [7, с. 492], тобто усі колективні заклади розміщення України обслужили 6,7 млн. осіб. Проте у цьому ж році кількість іноземних туристів, які відвідали нашу країну, склала 20,8 млн. осіб, внутрішніх туристів, обслуговуваних туристичними фірмами, – 1,1 млн. осіб [7, с. 498], а чисельність осіб, зайнятих неорганізованим туризмом, які теж користуються послугами засобів розміщення, взагалі невідома. Таким чином, загальний туристопотік, обслуговуваний українськими засобами розміщення, перевищив 21,9 млн. осіб, з яких у дані офіційної статистики з готельного господарства потрапили тільки 6,7 млн. осіб, тобто у 3 рази менше. Отже, практично дві третини загального туристопотоку розміщується у так званому «приватному секторі», де обслуговування не гірше і дешевше, ніж у колективних засобах розміщення.

Однак переважна більшість власників та орендарів індивідуальних засобів розміщення не ведуть облік діяльності і не подають офіційним органам ніякої звітності, тому що це не є вигідним для них. Діюча система оподаткування доходів фізичних осіб не дає їм жодних соціальних гарантій і не сприяє легалізації їх діяльності, тому що податок, який необхідно сплатити на підставі представленої декларації, як правило, більше оплати за єдиним податком, здійснення діяльності за яким найчастіше вибирають власники або орендарі невеликих колективних засобів розміщення. У результаті існуючої податкової та соціальної політики відносно індивідуальних засобів розміщення наша держава недоотримує значних сум платежів у державний бюджет.

На наш погляд, обмеження ємкості засобу розміщення у вигляді мінімальної кількості номерів, за умови чого такий заклад може бути визнаний готелем, створює значні перешкоди для провадження їх діяльності. Так, в Україні існує багато засобів

розміщення, які за основними критеріями вважаються індивідуальними, але вони мають номерний фонд – від 2 до 5 номерів включно, що однак автоматично не дає їм можливості позиціонувати себе як готелі (в яких має бути як мінімум 6 номерів) та користуватися привілеями суб'єктів малого підприємництва.

Як відомо, по європейських мірках малим готелем прийнято називати засіб розміщення, який має не більше 50 номерів. Ми пропонуємо встановити граничну ємкість номерного фонду для малих готелів на цьому ж рівні, але не обмежувати його мінімальне значення. Це дасть змогу включати індивідуальні засоби розміщення у категорію «малі готелі».

При цьому не слід змішувати поняття «малий готель» і «мале готельне підприємство», тому що основу цих термінів формують різні критерії: для «малого готелю» – це ємкість номерного фонду, а для «малого готельного підприємства» – загальний обсяг надаваних послуг та середньооблікова чисельність працюючих. Так, згідно з Господарським Кодексом України, «підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами» [8]. Тобто в якості «малого готельного підприємства» можуть бути тільки колективні засоби розміщення. Основні критерії віднесення підприємств до малих, середніх та великих представлені у таблиці 1 [розроблено за 8].

Таблиця 1 – Основні критерії віднесення підприємств до малих, середніх та великих за Господарським Кодексом України

Підприємства	Основні критерії віднесення підприємств до певної категорії	
	обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг)	середньооблікова чисельність працюючих
Малі	70 млн. грн.	до 50 осіб
Середні	від 70 до 100 млн. грн.	від 51 до 250 осіб
Великі	більше 100 млн. грн.	більше 250 осіб

Сегментування підприємств за розміром їх доходів та кількістю персоналу зроблено з метою підтримки малого підприємництва. У «Національній програмі сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», прийнятій у 2000 році, указано, що у даному бізнесі зайнято «понад 2,7 млн. чоловік, або 9 відсотків працездатного населення України. У той же час мале підприємництво виробляє 11 відсотків загального обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) у цілому по Україні, що свідчить про більш ефективне функціонування малого бізнесу порівняно з великим» [9]. Протягом останніх років дані показники збільшилися й, за даними статистичного щорічника, у 2009 році малі підприємства забезпечували роботою 25,2% від усіх найманих працівників підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності та виробляли 16,6% обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) по економіці в цілому [7, с. 306]. Однак частка кількості персоналу малих підприємств у загальній чисельності найманих працівників сукупності закладів готельно-ресторанного бізнесу становила 51,5%. Це найвищий показник серед усіх представлених сфер діяльності. Для порівняння: у малих будівельних підприємствах зайнято 47,9% всіх працюючих у сфері будівництва; у малих торговельних підприємствах – 42,5%, у сільськогосподарських – 19,7%, промислових – 11,5%, транспортних – 11,2% тощо [7, с. 308]. Частка послуг,

надаваних малими підприємствами готельно-ресторанного бізнесу, в загальному обсязі реалізованих послуг сукупності установ даного виду діяльності у 2009 році дорівнювала 33,2%, що дозволило їм посісти друге місце після малих будівельних підприємств (37,7%) [7, с. 312]. Таким чином, саме малі готельні підприємства надають роботу половині персоналу, зайнятому в готельному господарстві, а також виробляють третину усіх готельних послуг, як свідчать офіційні статистичні дані.

Аналізу функціонування саме малих готельних підприємств присвячена дисертаційна робота Юр'євської О.М., в якій розглядаються проблеми управління такими засобами розміщення. На відміну від цього у рамках нашого дослідження основним критерієм вважається упорядкування ємкості номерного фонду з метою заохочення засобів розміщення малої місткості (у тому числі й індивідуальних) щодо легалізації своєї діяльності. Тому треба приділити увагу питанням, які стосуються саме оподаткування.

У нашій країні діє Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 03.07.1998 р., застосування якого свідчить про позитивний досвід створення сприятливого бізнес-середовища. За офіційними даними, протягом «існування спрощеної системи оподаткування кількість платників єдиного податку збільшилася майже в 14 разів, а надходження до бюджету від сплати єдиного податку зросли в 32 рази. При цьому, суб'єкти-«спрощенці» створили понад 1,2 млн. робочих місць» [10]. Згідно Указу Президента України спрощена система оподаткування запроваджується для фізичних та юридичних осіб-СПД, які задовольняють критеріями, представленим у таблиці 2.

Таблиця 2 – Основні критерії, що дають право суб'єктам малого підприємництва запроваджувати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності

Суб'єкти малого підприємництва	Основні критерії для запровадження спрощеної системи оподаткування		Ставки єдиного податку
	обсяг виручки від реалізації продукції (робіт, послуг)	середньооблікова чисельність працюючих	
Фізичні особи - підприємці	до 500 тис. грн.	10 осіб максимально	від 20 до 200 грн. залежно від виду діяльності (для платнику податку) + 50% за кожну найману особу
Юридичні особи - СПД	до 1 млн. грн.	50 осіб максимально	6% від суми виручки від реалізації продукції у разі сплати ПДВ або 10% від суми виручки від реалізації у разі включення ПДВ до єдиного податку

Варто відмітити, що оплата єдиного податку звільняє фізичну особу – суб'єкта малого підприємництва від необхідності нараховувати та сплачувати численні види податків, у тому числі: податок на додану вартість, податок на прибуток, плату за землю, збори у фонд соціального страхування, пенсійний фонд, фонд сприяння зайнятості населення тощо. Крім того, «доходи, отримані від здійснення підприємницької діяльності, що обкладається єдиним податком, не включаються до складу сукупного оподаткованого доходу за підсумками звітного року такого платника та осіб, що перебувають з ним у трудових відносинах, а сплачена сума єдиного податку є остаточною і не включається до перерахунку загальних податкових зобов'язань як самого платника, так і осіб, які перебувають з ним у трудових відносинах» [11].

На наш погляд, застосування норм спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для фізичних осіб, які є власниками або орендарями індивідуальних засобів розміщення, більш прийнятно для підвищення їх податкової дисципліни, чим нарахування та сплата доходу з фізичних осіб за ставкою 15 – 17%, що не сприяє активізації їх виходу з «тіні». Проілюструвати це можна за допомогою умовного приклада: допустимо, що індивідуальний засіб розміщення сезонного функціонування на узбережжі Чорного моря має 5 номерів, плата за обслуговування у кожному з яких становить 300 грн., а чисельність обслуговуючого персоналу дорівнює 10. У разі застосування спрощеної системи оподаткування єдиний податок за максимальною ставкою може бути нарахований наступним чином: $[200 \text{ грн.} + (100 \text{ грн.} \times 10 \text{ осіб})] \times 6 \text{ міс.} = 7200 \text{ грн.}$ (розрахунок зроблено за умови придбання свідоцтва про сплату єдиного податку на два квартали звітного року).

У разі сплати податку на доходи фізичних осіб потрібно враховувати, що згідно з Податковим Кодексом України, якщо загальна сума отриманих платником податку у звітному податковому місяці доходів перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17% суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за ставкою 15% [12]. У даному випадку розрахунок доходу від реалізації послуг розміщення можна представити наступним чином: $300 \text{ грн.} \times 5 \text{ номерів} \times 30 \text{ діб} \times 0,7 = 31500 \text{ грн.}$ (де 0,7 – приблизний коефіцієнт завантаження для літніх місяців). Перевищення десятикратного розміру мінімальної заробітної плати становитиме: $31500 \text{ грн.} - 9410 \text{ грн.} = 22090 \text{ грн.}$ Тобто податок лише за один місяць дорівнює: $9410 \text{ грн.} \times 15\% + 22090 \text{ грн.} \times 17\% = 5167 \text{ грн.}$, а за сезон, який найчастіше триває тільки чотири місяці – 20668 грн. , що набагато більше, ніж сплата єдиного податку за півроку роботи. Крім того, на відміну від суб'єктів малого підприємництва, працюючих за спрощеною системою оподаткування, володарі індивідуальних засобів розміщення - платники податків на доходи фізичних осіб та їх наймані робітники не мають жодних соціальних гарантій у вигляді нарахування стажу роботи та виплат у фонди соціального забезпечення.

Таким чином, нерегульованість питань, пов'язаних з впровадженням в діяльність засобів розміщення окремих термінів, що особливо стосується закладів малої місткості, не дає можливості поліпшити якість їх роботи, підвищити рівень податкової дисципліни та вивести їх із «тіні».

Слід зазначити, що в Україні за останній період часу на регіональному рівні ініціювалися деякі спроби узаконити діяльність малих засобів розміщення туристів. Так, у 2003 році Міністерством курортів і туризму АР Крим було прийнято «Положення про малі готелі, мотелі, пансіонати», яким запроваджувалось поняття даних форм підприємств із обмеженням їх місткості від 5 номерів до 100 місць: «Малий готель – це колективний засіб розміщення, призначений для тимчасового проживання

туристів, метою діяльності якого є створення продукту гостинності й надання готельних і туристських послуг, згрупованих у певні класи, розряди й категорії, із числом номерів не менш 5 і місткістю до 100 місць» [13].

Неврегульованість даного регіонального нормативного документа з загальнодержавним законодавством проявлялась в тому, що для засобів розміщення в той час діяв міждержавний ГОСТ 28681.4-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Классификация гостиниц», адаптований в Україні як національний стандарт, в якому кількість номерів у засобі розміщення для віднесення його до типу «готель» повинна була бути на рівні 10-ти.

У 2006 році у зв'язку з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України № 297 «Про порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)», Верховна Рада АР Крим була змушена внести зміни в зазначене «Положення», у результаті чого за рамки баз розміщення були виведені вілли ємністю до 10 місць, що привело до значного зменшення загальної кількості малих готелів і недоодержання бюджетом вагомих сум податкових платежів. У нині чинному «Положенні про малі готелі, мотелі, пансіонати» АР Крим зазначена місткість малих засобів розміщення від 10 койко-місць і більше, але без обмеження їх граничної кількості, у результаті чого відпадає сенс у функціонуванні даного «Положення».

Ще одним прикладом вітчизняного нормативно-правового акту регіонального рівня управління є проект «Програми створення мережі малих готелів «Малі готелі Києва» [14], який перебуває на розгляді Київської міської ради вже тривалий час. Беручи до уваги виняткову важливість даного документу, необхідно, проте, указати на неефективність прийняття нормативу, який установлює граничну місткість малого готелю на рівні 100 номерів х кількістю працівників не більше 25 осіб. На наш погляд, це, по-перше, занадто великий номерний фонд для віднесення засобу розміщення до категорії малого, а по-друге, зазначена чисельність обслуговуючого персоналу не зможе забезпечити комфортні умови для перебування туристів, що неминуче викличе погіршення сервісу.

Таким чином, незважаючи на всі переваги створення малих готелів, в Україні існує низка перешкод, які гальмують розвиток цього процесу.

На першому місці, поза сумнівом, стоїть відсутність законодавчої бази в області засобів розміщення малої місткості. Внаслідок цього відбувається обмеження зростання кількості малих готелів, виникає проблема їх взаємин з контролюючими державними органами, відсутня система категоризації малих засобів розміщення, які не мають мінімально допустимого номерного фонду.

Важливою проблемою також є відсутність системи навчання і підвищення кваліфікації кадрів в області управління і обслуговування малих засобів розміщення.

Недосконалість нормативно-правової бази країни призводить до того, що багато малоформатних готелів, зобов'язаних проходити процедуру сертифікації послуг розміщення, не можуть цього зробити, оскільки не відповідають нормам і правилам, встановленим у національних стандартах виключно для середніх і великих засобів розміщення. У результаті наша країна із-за незбалансованої політики у законодавчій сфері втрачає велику частку надходжень до бюджету, а малі готелі, у свою чергу, страждають від неможливості нормально функціонувати.

Висновки. Запроваджений в Україні порядок розподілу засобів розміщення на дві категорії залежно від їх місткості, покликаний легалізувати діяльність індивідуальних закладів, не зміг вирішити цю проблему із-за встановлення недосяжних на даному етапі норм, що стосуються умов сертифікації послуг розміщення, оподаткування доходів від реалізації послуг, відсутності статистичних спостережень та контролю за діяльністю цих закладів.

Протягом дослідження встановлено, що поняття «малі готелі» та «малі готельні підприємства» не тотожні, тому що основу цих термінів формують різні критерії: для перших – це ємкість номерного фонду, а для других – обсяг доходів від реалізації послуг та середньооблікова чисельність персоналу. Однак малі готельні підприємства на відміну від індивідуальних засобів розміщення, представлених у вигляді малих готелів, можуть користуватися спрощеною системою оподаткування, що є більш вигідним у порівнянні зі сплатою податку на доходи фізичних осіб.

Останнім часом в Україні на регіональному рівні державного управління ініціювалося узаконювання діяльності малих засобів розміщення, зокрема, в «Положенні про малі готелі, мотелі та пансіонати» АР Крим та у проекті Програми «Малі готелі Києва». Однак дані документи не відповідали чинному загальнодержавному законодавству і тому не здобули розповсюдження. Крім того, в методологічному плані у цих документах існує багато протиріч щодо встановлення нормативів для визначення ємкості малих готелів.

З нашої точки зору, мірилом для віднесення засобу розміщення до категорії малих готелів повинна бути гранична кількість номерного фонду на рівні 50 номерів, але без обмеження його мінімального значення, що дасть можливість включати не тільки колективні, але й індивідуальні засоби розміщення у категорію «малі готелі».

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що саме недостатня увага з боку державних організацій, відповідальних за розвиток туристичного бізнесу в Україні, серйозно ускладнює розвиток малих засобів розміщення, що набули великого поширення в усьому світі.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розроблення та обґрунтування детальних пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності малих готелів в Україні.

Список літератури

1. Галасюк С. С. Розвиток малих форм підприємництва у готельному бізнесі / С. С. Галасюк // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Вип. 32. – Одеса : Одес. держ. екон. ун-т, 2008. – С. 97 – 102.
2. Гусева О. В. Проблеми функціонування малих готелів в Україні / О. В. Гусева // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців : зб. наук. праць. Вип. 5 (83). – Одеса : Одес. держ. екон. ун-т, 2009. – С. 216 – 226.
3. Галасюк С. С. Проблемні питання щодо статусу малих готелів в Україні / С. С. Галасюк // Економіка розвитку : зб. наук. праць. Вип. 1 (49). – Харків : Харк. нац. екон. ун-т, 2009. – С. 50–54.
4. Гусева О. В. Міжнародний досвід створення готельних підприємств малої місткості / О. В. Гусева // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка» : зб. наук. праць. Спецвипуск 33. Ч. 3. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2011. – С. 69 – 75.
5. Галасюк С. С. Проблеми визначення ємкості готельної бази в Україні / С. С. Галасюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка» : зб. наук. праць. Спецвипуск 33. Ч. 3. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2011. – С. 36 – 41.
6. Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. / Офіційний вісник України. – 2006. – № 11. – с. 170.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 566 с.

8. Господарський кодекс України : за станом на 2 вересня 2011 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2011. — (Бібліотека офіційних видань).
9. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України за станом на 27 липня 2010 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2010. — (Бібліотека офіційних видань).
10. Концепція проекту Закону України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=147961 (Офіційний сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва).
11. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : Указ Президента України за станом на 1 січня 2011 р. / Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2011. — (Бібліотека офіційних видань).
12. Податковий кодекс України : за станом на 7 серпня 2011 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2011. — (Бібліотека офіційних видань).
13. Положення про малі готелі, мотелі, пансіонати [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 19 березня 2003 р. — Режим доступу: <http://crimea.gov.ua/doc/pc487.pdf> (Офіційний сайт Міністерства курортів і туризму АР Крим).
14. Програма створення мережі малих готелів «Малі готелі Києва» [Електронний ресурс] : Проект постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 19 березня 2003 р. — Режим доступу: <http://kmv.gov.ua>getdoc.asp?id=9826> (Офіційний веб-портал Київської міської влади).